

JEZIČNA SLIKA TRIJU EGZISTENCIJALA U POLJSKOJ I HRVATSKOJ PRAGMALINGVISTICI

I. BOG U POLJSKOJ I HRVATSKOJ PRAGMALINGVISTICI¹

1. Uvod

Leksem *bog* zastupljen je u govornome i žargonskome jeziku koji se koristi u najrazličitijim situacijama. U ovom ćemo članku promatrati funkcioniranje toga leksema u pragmatičnim izričajima za izražavanje pozitivnih i negativnih emocija te za opis šaljivih i ironičnih situacija. Bog je superlativ za dobro, a ta se veličina onda prenosi i na jako veliko zlo. Zato je moguća uporaba te imenice u situacijama preuveličavanja. Kaže se npr. da je nešto jako daleko – *Bogu iza leđa*, u šali se rabi rimovano: *Bogu iza nogu*. U poljskom se jeziku Boga hvata za noge (*złapać /chwycić, trzymać/ Pana Boga za nogi*), a u hrvatskome za bradu (*uhvatiti Boga za bradu*) u značenju dobrobiti.

Bog je u pragmemima prisutan u različitim gramatičkim oblicima, često s raznim emotivnim značenjima u vokativu (*Bože!*), ali i u drugim kosim padežima (***boga** ti, što sam **Bogu** zgriješio/la, **bogom**dano, kresati sve **bogove***).

Zatim može biti tvorbena sastavnica raznih vrsta riječi i tada se obično piše zajedno s ostalim morfemima (***bogom**dano, **bogme, bogami***) pa je često i neprozirna lika. U zagrebačkome govoru, gdje se obezvučuje zvučni suglasnik na kraju riječi, pozdrav *Bog!* izgovara se kao /bok/, pa su neki tako počeli i pisati, čak se rabi i deminutiv *bokić*, što pokazuje potpunu desemantizaciju. To dovodi do homonimije s riječi koja nikako ne može biti pozdravom, nego samo gestom podcjenjivanja (lupanje po boku, tj. stražnjici). Pozdrav *Bog* predstavlja krnju optativnu rečenicu kojom iskazujemo dobre želje pri susretu: *Bog ti dao dobar dan* pa se tako još čuje pozdrav ili odpozdrav *Bog daj!* Sretan odlazak pri rastanku također je povezan sa sastavnicom *Bog: Ostaj/te s Bogom*. Iz ovoga potonjeg nastao je pozdrav *Zbogom* (polj. arhaični *Z Bogiem* piše se kao i u hrvatskome zajedno: *zbogiem*).

Čest je i pridjevni oblik *božji* (***Božji** prst, s pomoću **Božjom**; palec **Božy**, z **Božej** laski*), *božanstven, bogovski* i *božanski* (poljski samo *boski*).

Kako pragmemi i frazopragmemi sa semom *bog* i *božji* najčešće nemaju izravno religijsko značenje, neki smatraju da se treba pisati malim slovom (vidi Fink-Arsovski i Petar Pijanović). Ukoliko pak oni nisu posve desemantizirani, te se odnose na obraćanje Bogu, pišu se velikim slovom, kao npr. u Hrvatskom frazeološkom rječniku: *sam Bog zna, Bog bi ga znao*, ali kad je bog desemantiziran, piše se malim slovom: *ubiti boga u kome, skidati sve bogove s neba* (str. 27/28). U poljskim rječnicima (*jak Bóg da / ako Bog da*) uvijek je pisano velikim slovom, dok Poljsko-srpski rječnik bilježi sve oblike sema *bog* malim slovom u srpskome prijevodu. Pridjevne izvedenice koje označuju veliki stupanj pozitivne osobine

¹ Tekst je proširena i prerađena inačica članka koji je pod naslovom “Pragmemi i frazopragmemi sa sastavnicom *Bog*” objavljen u časopisu *Riječ*, 2005. godine.

(najčešće ljepote ili dobrote) pišu se uvijek malim slovom (usp. *božanstven*, *bogovski* i *božanski*). Kad je sastavnica npr. kletve ili podštapalice, katkad se predlaže da se piše zajedno s ostalim riječima: *bogami*, *dabogdacrko*, *bogamu*, *dozlaboga*, *bogteneće*, *jadantibog*, jer su to najčešće prilozi priznanja, ljutnje, čuđenja, neslaganja itd.

Pragmemi i frazopragmemi rabe se u različitim situacijama i tvore različita semantička polja. Tako se npr. na sudu svjedoci zaklinju Bogu stavljajući ruku na Bibliju i ponavljajući frazu: govorit ću istinu i samo istinu, *tako mi pomogao Bog*. Čuđenje ili jaka molba izražava se riječima: *tako ti Boga* (govoriš li istinu; pomози mi). Poljski pozdrav ili zahvala koju izgovara prosjak glasi: *Bóg zapłać!* (*Bog ti platio!*). Na kraju ćemo se osvrnuti na različita pragmatična značenja u situacijama kad rabimo pragme i frazopragme sa sastavnicom *Bog*.

2. Bog kao filozofski pojam i etimon

2.1. Filozofski razvoj značenja Boga

Leksem *bog* najčešće izražava sveukupnost životnih oblika. Kao naziv kojim se imenuje transcendencija (*deus absconditus* = *skriveni bog*), *Bog* ima najviši rang među svim leksemima. Naravno, sadržaj pojma *Bog* varira od vremena do vremena i od društva do društva pa se može reći da je za čovjeka sadržaj toga pojma veći što se i sam čovjek nalazi na višoj spoznajnoj razini. Prema tom razvoju čovjekova samoosvješćivanja riječi *Bog* može se pratiti i povijesni razvoj čovjeka i religije. U pretpovijesti, dok se *bog* izražavao riječima za toteme, animalističkim konceptima te različitim vilama (usp. polj. *bożyszczce*, *bożek* i *boginka*), on je imao vrlo ograničeno značenje. U doba antropomorfizacije *Boga*, njega se shvaća kao pojedine uvećane ljudske funkcije (bog mora – Posejdon, bog rata – Ares, Mars, bog trgovine – Merkur, božica obitelji – Hera, božica lova – Artemida, Diana itd.). S razvojem znanosti i tehnologije pojam *Bog* sve više gubi pojedinačna konkretna značenja, a dobiva opće značenje sveukupnosti. Još je važnije da se u našem današnjem vremenu znanstvene eksplozije *Bog* potpuno deantropomorfizira i dematerijalizira, od predodžbe postaje pojmom. Većina filozofa danas ga zato shvaća kao *bestjelesnu promisao*, kao *čistu energiju*. Takav *Bog* može se svojom voljom transformirati u obličja na raznim razinama, a isto se tako može i zadržati u svome suštinskom energetskom entitetu.

Na višim religijskim stupnjevima *Bog* znači uvijek dobro (*summum bonum* = najveće dobro), što slijede i lingvistička svođenja primarne riječi na *sreću*, dok su na etapi politeističke svijesti, naravno, postojali i leksemi za označavanje *zloga boga*. U zaratustrijanstvu je tako postojao naziv *Ormuzd* za pojam *dobroga boga* i *Ahriman* za boga zla koji se međusobno bore. Rezultat te borbe je cjelokupni razvoj svemira i čovječanstva. Kao reziduum takvoga dualističkog shvaćanja ostala su još neprevladana razmišljanja o shvaćanju biti zla. Ostaje osnovno i neriješeno pitanje jesu li *dobro* i *zlo* Božje ili ljudske kategorije. Ako je *Bog* najveće dobro, potpuna je kontradikcija postojanje zloga boga. Zlo je prema tome egzistencijalna kategorija čovjeka (a ne Boga ili vraga) koja se očituje u **prekoračivanju slobode pojedinca** i realno predstavlja negaciju ravnoteže, regulacije među ljudima, što je uzrok stalnih i sve bestijalnijih ratova.

Boga se sluti srcem, a ne umom. Pascalova *logique du core* govori da je u srcu, vjeri, smisao svih smislova, a um je niži jer se smatra da ne može prekoračiti u transcendenciju.

2.2. Različita etimologijska značenja riječi *Bog*

Etimologija je uvijek nastojala osvjetljavati bit značenja te riječi. Kako se mijenjala svijest o Bogu, tako su se toj riječi pripisivala i različita značenja. U poljskom etimološkom rječniku A. Brückner pod natuknicom *Bog* na prvo mjesto stavlja značenje *sreće* (naravno, za čovjeka), a zatim *bogatstva*, *moći*. U praslavenskome rječniku to je značenje drugo po redu i označuje još djelovanje i sudbu (Sławski 1974: 296). To značenje ima oblik *Bhagah* u indijskoj vedskoj mitologiji u kojoj je Bog “udjelitelj i darovatelj blaga, utjelovljenje sreće i imovine” (Gluhak 2000: 137).

Riječ *bog* Gluhak dalje izvodi iz staroperzijske riječi *baga* u značenju *gospodin bog*, što težište pojma skreće prema kategorijama vladavine jer je gospodin (lat. *dominus*) onaj koji vlada, dominira, upravlja i regulira svim entitetima.

A. Bańkowski na prvo mjesto stavlja općeslavenski oblik **bhog-o-s* gdje *bog* označuje “onoga koji izaziva strah, bojazan”, što se može usporediti s grčkim oblikom *phobos* u značenju *strah* (Bańkowski 2000: 69). Tako možemo vidjeti da čovjek na Boga gleda kao na darovatelja sreće i dobara, ali i na onoga koji kažnjava zle pa ga se treba i bojati. Postoji za to u hrvatskome i pridjevna složenica *bogobojazan* za onoga koji se Boga boji i sluša ga, koji je krotak i poslušan.

3. Leksemno ostvarivanje riječi *Bog* u pragmemima poljskoga i hrvatskoga jezika

Leksemni pragmemi s korijenom *bog* mogu biti različite vrste riječi (izvedenice i složenice) kako promjenjive (imenice, pridjevi, glagoli), tako i nepromjenjive (usklici: *bogati!*, prilozni: *bogovski*). Najviše takvih jednoleksemnih oblika, ukupno 111, navedeno je u Osmojezičnome enciklopedijskom rječniku (dalje: OER). Sve one ipak nemaju pragmatičnoga značenja. Imeničke izvedenice *bogac* i *bogatun* emotivno su obojene: prva ima pragmatično značenje sažaljivosti, dok je druga obilježena negativnim značenjem u društvu, za razliku od relativno neutralnoga oblika *bogataš/ bogatašica* te izvedenica: *bogat*, *bogataški*, *bogatašev*, *bogato*, *bogatiti (se)*, *bogatstvo*, *bogaština*. Slično je i u poljskom jeziku, samo s manjim brojem leksema: *bogaty*, *bogato*, *bogacić się*, *bogactwo*.

3.1. Jednoleksemne izvedenice s korijenom *Bog*

Iz etimologije riječi *Bog* vidjeli smo da se izvodi i cijela porodica riječi kao što je *bogatstvo (bogaština)* koja u OER-u ima dva značenja: 1) velika imovina i 2) obilje. Prvo se objašnjava materijalnim stvarima i prirodnim sirovinama, a drugo duhovnim (duhovno / kulturno/ bogatstvo) (usp. str. 235). Isto tako dvojno značenje trebalo bi se vidjeti u prilogu *bogato* jer on osim novčanoga bogatstva označuje i obilje koje može biti i nematerijalne prirode (obilje dobrote, nježnosti, pažnje i sl.). U poljskom slično izgleda ta porodica riječi: imenice *bogactwo* (u značenju imutka, blaga, dobrobita i obilja), *bogacz* i *bogaczka* te pridjev *bogaty*. *Bogatun* je hrvatska negativno obojena riječ za bogataša.

Pridjevi *bogat (bogaty) i ubog (ubogi)* u poljskome i hrvatskom jeziku iskazuju dvije suprotne stvari istim korijenom *bog*. Biti bogat u današnjem društvu označuje najveću sreću, dok se na ubogoga, siromašnoga čovjeka gleda ili milosrdno ili s prijezirom. Priložna

izvedenica **bogataški** ima iz perspektive siromaha negativne konotacije. Iz oblika **ubogi** izvedena je u hrvatskome riječ **ubožnica** koja se danas više ne rabi jer ju je zamijenila sintagma *starački dom*, *dom umirovljenika* i sl., dok **božnica** ima u poljskome značenje židovske **bogomolje**.

Glagol **bogatiti** (polj. **bogacić**, **wzbogacać**) ima pozitivno značenje obogaćivanja, dodavanja boljega, oplemenjivanja koga ili čega, dok povratni glagol **bogatiti se** (polj. **bogacić się**) znači u hrvatskome uglavnom negativno – gomilanje materijalnih dobara, često bez adekvatnoga udjela vlastitoga rada, dok je u poljskom rječniku (Dunaj 1996) navedeno i drugo, pozitivno značenje “umnožavanja vlastitih duhovnih vrijednosti” (Dunaj 1996: 67). Negativnost bogaćenja ogleda se, naravno, samo u očima siromašnih, dok je za bogate sve veće bogaćenje stvar prestiža i zato pozitivno vrjednovana pojava.

Glagol **bogovati** označen je s dva značenja: 1) biti Bog, tj. vršiti ulogu boga, upravljati 2) *fig.*, tj. preneseno značenje, *izigravati*, *glumiti Boga*. Tako je i prevedeno na ostale jezike (npr. engl. *be God*, *rule*; *play God*) (usp. OER, str. 239).

Bogovski može funkcionirati kao pridjev (koji pripada Bogu, tj. **Božji**) i kao prilog u značenju **božanstveno**, tj. veličanstveno. U poljskome postoje dva oblika pridjeva: **boski** (za naše *božanstveno* i *bogovski*) te **boży** (hrv. *božji*).

U OER-u se može naći i izdvojena riječ **bogovetni** koja je danas rijetka već i u frazemu *cijeli bogovetni dan*, a znači pragmatično negativni odnos prema duljini trajanja čega. Nešto blaže negativno značenje dugotrajnosti označuje se frazom *cijeli božji dan*, a isto je i u poljskome: *cały boży dzień*.

Boginja i **božica** navedeni su u OER-u kao sinonimi (prva je upućena na drugu), a množinski oblik **boginje** označuje bolest koja nema veze s bogom. U poljskome se razlikuje ženski rod jednine **bogini** u značenju mitološke *božice* ili *boginje* s prenesenim pozitivnim ili pak ironičnim nazivanjem voljene žene kojoj se muškarac divi, a u poljskome postoji i oblik **boginka** koja u slavenskoj mitologiji označuje vilu rusalku, nimfu što može imati pozitivno značenje žene zavodnice i negativno značenje vile koja otima djecu (Dunaj 1996: 68). Javljuju se i muški oblici **božek** i **bożyszczce** za poganske figure i totemi.

Od usklika su navedeni oblici: **bogati!** i **bogme!** Iz potonjega je izveden i glagol **bogmati se** u značenju *zaklinjati se*, *kleti se*, tj. govoriti: *tako mi Boga* ili *Bog mi je svjedok*, što se vidi iz prijevoda u druge jezike (usp. str. 235 i 236). Zanimljivo je da nema najčešćega usklika **Bože!**, vjerojatno stoga što je to vokativni oblik koji se ne smatra osnovnim oblikom natuknice. Oblik **bogati!?** označuje čuđenje, što se vidi u prijevodu na ruski (čto-ty!). Na ostale jezike to je prevedeno kao vokativni frazem *za Boga* <*miloga*>: engl. *by God!*, njem. *bei Gott!*, *was du nicht sagst!* U hrvatskome postoji nekoliko leksema i frazema kojima se iskazuje ovaj pragmatični usklik bez uporabe sastavnice *bog*: *ma nemoj!*, *ma daj!* *ideš!* *ajde!* *ma šta kažeš!?* *ma što ne veliš!?* Čuđenje može biti ugodno i neugodno. Uzvikom **za Boga miloga!** osjeća se neugoda, dogodilo se nešto loše ili će netko učiniti što opasno, nepoželjno i sl. pa se hvatamo za glavu i uzvikujemo: **Ne, za Boga miloga!** Ostali oblici mogu pokazivati iznenađenost u kojoj nema neugode, ali ipak sve ovisi o konsituaciji. U rječniku Dunaja nije zapisan sličan uzvik *na miły Bóg*, *na miłość* /*litość*/ *Boską* niti već zastarjeli usklik lamentacije: **olaboga** (navodi ga samo St. Skorupka 1974: 599).

3.2. Složenice s komponentom *bog*

U OER-u postoji čak 57 složenica različitih vrsta riječi čiji je prvi korijen *bog*, ali nemaju svi pragmatična značenja. Npr. pridjevi *bogobojazan*, *bogoljuban*, *bogomoljan*, *bogomrzak*, *bogumrzak*, *bogoštovan*, *bogogrdan*, *bogohulan*, *boguugodan* imaju različita pragmatična značenja čovjekova odnosa prema Bogu, odnosno viđenje čovjeka kako na njega gleda Bog. Tako je pozitivna osobina biti bogobojazan, bogoljuban ili bogomoljan, tj. krotak i poslušan vjernik. Imenice izvedene iz potonjeg pridjeva imaju pak negativnu konotaciju pretjerano pobožnoga čovjeka (usp. *bogomoljac*, *bogomoljka*). Od pridjeva *bogohulan* može se izvesti glagol (*bogohuliti*) i imenice (*bogohulnik*, *bogohulstvo*, *bogohuljenje*). Svi oblici označuju negativnu ljudsku osobinu nepoštivanja Boga, oskvrnjivanje svetosti, a iz toga se izvodi i negativna ocjena takvih ljudi i njihova ponašanja.

Bogoštovan i *boguugodan* imaju pozitivnu konotaciju za čovjeka koji štuje Boga pa se i njega treba poštivati. Takva je osoba cijenjena među ljudima. Ako je netko boguugodan, smatra se da je dobar i za ljude pa je i to pragmatički pozitivno vrjednujući pridjev. Pridjevi *bogodan* i *bogoduh* definiraju se kao nadareni, rođeni, genijalni (za umjetnika).

Bogoljub i *Božidar* vlastita su imena u kojima se vide pozitivno ocijenjene društvene vrijednosti onoga koji ljubi Boga i onoga kojega je Bog poslao roditeljima na dar kao sreću. Nisu u OER-u zapisani ženski oblici izvedeni iz složenica, npr. *Božica*, *Božena*, *Božana*, *Boža*, *Boška* kao ni muški oblici od milja: *Božo*, *Boško*, *Božan*, *Bogo*. U poljskome postoji muško ime *Bogusław*, *Bogus*, dok je u nas slično ime *Bogoslav* rjeđe.

Niz složenica odnosi se na vjersku terminologiju koja sama po sebi ima uzvišeno značenje za vjernike. Usporedimo lekseme *Bogočovjek* ili Isus Krist, *Bogorodica*, *Bogomajka* ili Gospa, Majka Božja. U poljskome se rabi *Matka Boža*, *Matka Boska*, dok je oblik *Bogurodzica* zastario, spominje se u prvoj poljskoj crkvenoj pjesmi za koju neki smatraju da je donesena iz Dalmacije (Hamm). *Bogumili* su označeni kao vjerska sekta i među katolicima ne uživaju simpatije.

Složenica imenice i glagola *bogzna* (str. 239), napisana zajedno, navedena je kao prilog uz primjere *bogzna što*, *bogzna tko*, *bogzna gdje*, *nije bogzna što*. Nedostaje *bogzna kako*, *bogzna zašto* i *bogzna kakav*. Ovakvi su oblici poznati i u poljskome jeziku (*bóg wie co*, *kto*, *gdzie*, *dlaczego*, *jaki*). Obično se pojavljuje uz niječno i negativno značenje koga, čega i sl. Često je i kao podštapalica, a može se zamijeniti osobnim niječnim oblikom glagola: *ne znam* (*tko*, *što*, *kako*) ili upitno-odnosnim pragmatičnim oblikom *što ti ga ja znam*. To je oblik podcjenjivanja, odmahivanja rukom, negativnoga odnosa prema komu ili čemu. *Neznabožac/ neznaboška* sljedeći je par hrvatskih već pomalo zastarjelih složenica glagola i imenice za označavanje muške i ženske osoba koja "ne zna za Boga", tj. za nevjernika i nevjernicu ili ateista i ateisticu (u poljskome postoji samo latinski oblik *ateista* i *ateistka*).

4. Izbor i klasifikacija frazopragmema sa sastavnicom *Bog*

Broj frazopragmema sa sastavnicom Boga daleko je veći od leksemnih pragmema koje smo naveli. Zato je i njihova klasifikacija teža, više je značenjskih polja i distribucije u pragmatičnim situacijama. Tu su i veće razlike između hrvatskoga i poljskoga jezika. Frazeološki rječnici oba jezika ograničili su se u navođenju takvih frazopragmema. Najviše pri-

mjera daje St. Skorupka (1974) zato jer on frazem shvaća najšire, uvodeći među njih i tzv. labave sveze (związki łączliwe) čiji je “stupanj povezanosti znatan, ali njihove sastavnice nisu leksikalizirane” (str. 7). Stoga u frazeme on ubraja sintagme kao *Bóg wiekuisty, Bóg wszechmocny; Bóg ojciec; bóg słońca, bóg wojny; bogowie olimpijscy, bogowie podziemi* itd. (str. 109).

U Hrvatskom frazeološkom rječniku autori su prihvatili definiciju Antice Menac koja glasi: “Frazemi su ustaljene sveze riječi koje se upotrebljavaju u gotovu obliku, a ne stvaraju se u tijeku govornoga procesa, i kod njih je bar jedna sastavnica promijenila značenje, tako da značenje frazema ne odgovara zbroju značenja njegovih sastavnica.” (Menac i dr. 2003: 6). Ovaj rječnik obuhvaća tri tipa frazema: sveze samostalnih riječi (npr. *zlatni rudnik, rame za plakanje, ni živ ni mrtav*), fonetske riječi sa samo jednom samostalnom sastavnicom (*iza rešetaka, ni u ludilu*) i frazem-rečenica (*trla baba lan da joj prođe dan*) (str. 6/7). Navedeno je i pravilo kada “imenicu Bog/bog pišemo velikim ili malim slovom – prema stupnju njezine desemantizacije, npr. <sam> *Bog zna, bog bogova, bog i bogme*”, ali A. Menac priznaje da “granicu nije uvijek lako postaviti” (str. 12).

Kad se uključe i pragmatična značenja, klasifikacija se još više komplicira, a dodatnu poteškoću čini uključivanje metode kontrastiranja frazema u poljskom i hrvatskom jeziku.

4.1. Značenjska polja uporabe pragmatičkih odrednica *Boga*

4.1.1. Pozdravi sa sastavnicom *bog* mogu se svrstati u religijski tip pozdrava (Pintarić 1991) na početku ili na kraju razgovora (*Bog, Bog daj, Pomoz' Bog, zbogom*). U poljskom jeziku ti su pozdravi eksvokacijski, tj. njima se razgovor završava i to u posebnim okolnostima. *Zbogiem* je na selu nekoć bio uobičajeni pozdrav pri odlasku, a danas se smatra pozdravom kojim se označuje trajni rastanak, čak i prekid komunikacije zbog ljutnje. *Szczęść Boże* na selu je isto bio uobičajen, a danas se zadržao kod rudara pri odlasku u rudnik. Na rudarskome otvoru tako je i napisano, što označuje želju za sretnim povratkom iz rudnika.

4.1.2. Prisege i zakletve u hrvatskom i poljskom jeziku prizivaju Boga kao najviše biće u koje se može zaklinjati. Zakletve se obično izriču u prvoj osobi jednine, ali može biti i u ostalim oblicima, što pokazuje infinitivni glagol (*tako mi Boga, Bog mi je svjedok, tako mi pomogao Bog, bog me ubio ako..., zaklinjati se u Boga / Bogom; jak Boga kocham, Bóg mi świadkiem, tak mi dopomóż Bóg, niech mnie Bóg skarze, jeśli..., zaklinać się na Boga*). Iskrenost zakletve u Boga jamči istinitost iskaza.

4.1.3. Molbe se mogu izraziti imperativom i vokativom obraćanja Bogu (*Pomози Bože*), optativom s vokativom (*daj Bože; daj Bože, daj Bóg*) te obraćanjem drugoj osobi kao Bogu, čime se povećava jačina molbe (*k'o Boga te molim, ako Boga znaš*).

4.1.4. Kletve i psovke u hrvatskom jeziku izražene su optativom u kojemu su naznačene loše želje drugoj osobi, što je izrečeno zamjenicom *tebe, ti* (*Bog te ubio, crko da Bog da, bogara ti tvoga*). U poljskom jeziku optativ se izriče kondicionalom uz istu zamjenicu 2. osobe kao i u hrvatskome (*Bodajby cię pokręciło, bodajby cię piorun trzasnął, bodajby ci krowa zdechła*). Hrvatska je specifičnost da se ljutnja na sebe izražava zamjenicom u trećoj osobi dativa (*sto mu bogova, bogamu*). U hrvatskome jeziku postoji i mnoštvo jezično tabuiziranih psovki Boga gdje je Bog zapravo desemantiziran, a ukazuju na srdžbu psovača.

4.1.5. Čuđenje se u hrvatskome izriče nešto drukčije no u poljskome, usp. *blagi Bože, Bože moj, moj Bože, sveti Bože, Bože dragi, za Boga miloga, Bogo moj dragi, Bože pomози, Bog s tobom*. U poljskome se često dodaje partikula pojačavanja (*Bożez ty mój!*), a umjesto pridjeva *mili*, rabi se imenica (*na miłość Boską*). Sasvim su različiti oblici čuđenja poput: *co u Pana Boga, rany Boskie!*

4.1.6. Divljenje se u hrvatskome može izricati istim pragmemima kao i čuđenje (*Bože mili, O Bože! Dragi Bože!*), dok u poljskom postoje i različiti oblici: *Wielki Boże, Święty Boże, Boże kochany*. I čuđenje i divljenje popraćeno je gestama križanja, širenja ruku, klimanja glavom.

4.1.7. Zahvale su poseban verbalni čin koji se izriče impersonalno (*hvala Bogu; chwala Bogu, dzięki Bogu*), optativom upućenom drugoj osobi (*Bog ti platio; niech cię Bóg ma w swojej opiece*), a u poljskome se može uporabiti infinitiv, što u hrvatskome nije moguće (*Bóg zaplać, chwalić Pana Boga*).

4.1.8. Nesigurnost je sljedeće pragmatično obilježje hrvatskoga jezika koje se može izricati glagolom znati u Božjoj domeni. Taj glagol može biti iskazivan u kondicionalu, u futuru ili u imperativu (*Bog zna, Bog bi ga znao, Bog će ga znati, pitaj boga*). Poljski jezik ima jednostavniji oblik izricanja koji je isti kao prvi hrvatski primjer: *Bóg wie*.

4.1.9. Nijekanje i negodovanje mogu imati slične oblike kao i čuđenje, usp. u hrvatskome: *bog te vidio, sačuvaj Bože, Bože oslobodi, Bog šlobodi, Bog s tobom, bog bi ga znao, bog će ga znati*. U primjeru *ubij Bože* značenje glagola je negativno. Nijekanje i čuđenje isto se izriču, ali imaju drukčiji kontekst u primjeru: *za boga*. Osim optativnih i imperativnih oblika bez negacije, mogu se pojaviti oblici s negacijom kao i niječne zamjenice (*ne daj Bože, ni za dragoga Boga, ništa pod milim bogom, ni za boga*) ili negirani glagol (*Bog te neće*). U poljskim primjerima nalazimo uz vokativni oblik imenice i glagole u optativu ili imperativu bez ili s negacijom (*broń Boże, uchowaj Boże, nie daj Boże*). Neki se poljski primjeri ne mogu izravno prevesti, usp. *niech cię Bóg broni, niech cię ręka Boska broni, bój się Boga, jak tam Bóg dał, za chińskiego boga*, dok su drugi primjeri prevedivi: *dla Boga, na Boga* (hrv. *za boga*). Usporedba *k'o bog* ima funkciju je priloga u značenju: *sigurno*, ali samo uz niječni dodatak (npr. *k'o bog nisi napisao zadaću*) ili uz neki negativni smisao (*k'o bog će padati kiša*). Zato smo takvu usporedbu svrstali u nijekanje ili negodovanje.

4.1.10. Ocjena i vrjednovanje se može podijeliti na pozitivnu i pohvalnu (*bog bogova, za bogove, kako Bog zapovijeda, uhvatiti Boga za bradu, živjeti kao mali bog, ko bog,*) ili na negativnu, nepoželjnu, koja kudi (*da te Bog sačuva, Bog pomози, sačuvaj Bože, to je Bogu za plakati; niech Pan Bóg broni, że pożał się Boże*). Ako se nešto strašno razlikuje, može se iskazati suprotnostima poput: *kao bog i šeširdžija*. Strogost i tiranija ocjenjuju se frazemom: *biti bog i batina; być Panem i władcą*. Kad se u poljskome nekoga proglašava nevinim, iskazuje se u obliku: *Bogu ducha winien (ni kriv ni dužan)*. Moralan život osobe ocjenjujemo u oba jezika istim frazopragmemom: *živjeti kako Bog zapovijeda, żyć jak Pan Bóg przykazał*. Lagodan život ocjenjuje se u poljskome frazopragmemom *żyć jak u Pana Boga za piecem (živjeti kao bubreg u loju)*. Obožavati koga može se frazopragmemom *biti za koga Bog; być dla kogoś Bogiem*.

4.1.11. Za izgled smo pronašli samo jedan frazopragmem, isti u oba jezika: *kako ga je Bog stvorio (tj. kao od majke rođen); jak go Pan Bóg stworzył*.

4.1.12. Upozorenje se iskazuje slično kao čuđenje i nijekanje pa se može dodati negacija (*za Boga miloga, ne! Ne, za Boga*. Poljski su frazopragmami drukčiji i ne mogu se doslovice prevesti: *bój się Boga! Niech cię ręka Boska broni!*)

4.1.13. Isprika je komunikacijski čin kojim se traži oprost od druge osobe za počinjeno zlo. Umjesto da molimo drugu osobu, molimo Boga da nam oprost (*nek mi Bog oprost, Bože prosti; niech komuś Bóg przebaczy/ wybaczy*).

4.1.14. Želje izričemo u poljskome i hrvatskom jeziku optativom (*daj Bože; daj Bože*).

4.1.15. Eufemizmima ublažavamo čin umiranja drugoga pa se tako kaže (*otići Bogu na račun, otići Bogu na istinu, Bog dao – Bog uzeo, počivati / preminuti u Gospodinu, stati pred Boga; pójść do Boga, spocząć w Bogu, Pan Bóg zabrał, stanąć przed Bogiem*). U hrvatskome nema frazopragmema: *oddać ducha Bogu*.

4.1.16. Prostorne relacije udaljenosti iskazuju se istim frazopragmemom, jedino se razlikuje u prošlom, odnosno sadašnjem vremenu: *gdje je bog rekao laku noć; gdzie bóg mówi dobranoc*. Udaljeno mjesto označeno je u hrvatskome frazemom *Bogu iza leđa*, a njegov žargonski oblik rimuje se: *Bogu iza nogu*.

4.1.17. Suprotno nijekanju iskazujemo **potvrdu** različitim frazopragmemima u hrvatskom i poljskom jeziku: *bog i bogme; jak Boga kocham*, kao i sličnima, u kojima je Bog povezan s istinom: *istina bog, Bogiem a prawdą*;

4.1.18. Vremenske relacije prošlosti ili budućnosti iskazujemo hrvatskim frazemom za daleku prošlost: *kad je Bog po zemlji hodao*, te za očekivanje ostvarivanja događaja u budućnosti: *ako Bog da; jak Bóg da*.

4.1.19. Prijetnja se može ostvarivati u hrvatskome frazopragmemima: *vidjet ćeš ti svoga boga, ubiti boga u komu*. Oba frazema spremaju batine, samo u prvome one tek predstoje, dok su se u drugome već ostvarile.

4.1.20. Zašto se Bog definira i kao sudbina, pokazuju nam frazopragmemi **nepredvidivosti i sudbine, tj. nemogućnosti djelovanja čovjeka** (*čovjek snuje – Bog određuje, ako Bog hoće – i mrtav oživi, to je u Božjim rukama, prst Božji; człowiek strzela – Pan Bóg kule nosi, gdy Bóg dopuści – to i z kija wypuści, coś jest w rękach Boga, palec Boży*). Stare se uzrečice rimuju u oba jezika, ali se razlikuju u iskazu. Veže ih jedino smisao i sastavnica Boga.

4.1.21. Isključivo poljski frazopragmem pokazuje posebnu poljsku **gostoljubivost** (*gość w dom – Bóg w dom*).

4.1.22. Poslovice **opreza** povezane su i s Bogom u oba jezika: *čuvaj se i Bog će te čuvati; strzeżonego Pan Bóg strzeże*.

4.1.23. Uzajamnost se pomoću sastavnice *Bog* izriče samo u poljskom jeziku: *jak Kuba Bogu – tak Bóg Kubie* (u slobodnome prijevodu glasilo bi: *kako ti meni – tako ja tebi*).

4.1.24. Dvoličnost u ljudskom djelovanju označuje želju da se “sjedi na dva stolca”, odnosno da se služi i Boga i cara, ali svakoga na svoj način: *dati caru carevo – Bogu Božje; Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek*. Prava se dvoličnost iskazuje u poljskom frazemu: *dwóm bogom służyć* i nema doslovnoga prijevoda na hrvatski.

4.1.25. Božja se **pravednost** očekuje svakako, makar i nešto kasnije no što bismo željeli. Zato kažemo: *ne plaća Bog svake subote; Pan Bóg nierychliwy, ale sprawiedliwy* (*Bog nije brz, ali je pravedan* – bio bi doslovan prijevod s poljskoga).

4.1.26. Radost i zadovoljstvo možemo pokazati frazopragmemima koji se razlikuju u hrvatskome i poljskom jeziku, ali oba sadrže sastavnicu *Boga* (*uhvatiti Boga za bradu, osjećati se ko mali bog; chwycić /schwycić, złapać/ Boga za nogi, czuć się jak młody bóg*). U hrvatskome hvatamo Boga za bradu, a u poljskome za noge. Dobro se osjećamo kao mali bog, a u poljskome kao mladi bog, što je semantički isto.

4.1.27. Poseban oblik zadovoljstva pruža **sigurnost** pa se ona iskazuje sličnim frazemima, ali u poljskome ima i modifikacija (*osjećati se ko Bog; czuć się jak u Pana Boga za piecem /drzwiami, pazuchą, plecami*).

4.1.28. Propast, bespomoćnost, bezizlaznost u oba se jezika iskazuje slično (*možeš se žaliti dragome Bogu; iść do Pana Boga na skargę, z Bogiem sprawa*).

4.1.29. Čovjek se obraća Bogu najčešće kada nešto treba izmoliti, a slično postupa i s ljudima. Ovo semantičko polje označili smo stoga kao **potrebu**. U hrvatskome nema frazema sa sastavnicom *Bog*, a u poljskome postoji: *jak trwoga – to do Boga* (u slobodnome prijevodu: kada me trebaš, onda sam ti dobar).

4.1.30. Zaborav se u oba jezika iskazuje isto: *zaboravljen od Boga i ljudi; zapomniany przez Boga i ludzi*.

4.1.31. U poljskome postoji posebna uzrečica kada je što **besplatno**: *za Bóg zaplać*.

4.1.32. Kad se počinje kakav posao, može se prekrižiti i preporučiti Bogu. Možemo to nazvati **dobrim željama za početak posla ili rada**: *u Bożje ime, s Bożjom pomocą – nek je sa srećom; w imię Boga, z Bożą pomocą, z Bogiem w sercu*.

4.1.33. Zabrinutost se može iskazivati slično kao i ljutnja: *bogamu, bogati, bog te neće; na Boga*. Tada je praćena drukčijim gestama i neverbalnim znakovima nego kad se radi o ljutnji.

4.1.34. Ljenčarenje kao negativni koncept opisan je u hrvatskome jeziku frazopragmemom *Krasti Bogu dane*. Takav je koncept u poljskom jeziku povezan s drugim frazemima, npr. *pluć i lapać*.

4.1.35. Tvrđoglavost, svojeglavost izdvojena je samo u Hrvatskom frazeološkom rječniku: *(ne)i bog, pa bog*.

5. Zaključak

Iz svega navedenog vidi se da je riječ *bog* posljednja ljudska riječ kojom se izražava ishodište, dolazište i cijela drama ljudskih odnosa.

Slijedom toga, aktualno jezikoslovlje danas se sve više približava shvaćanju jezika i gramatike kao semantičke teorije mreža i relacija pomoću kojih se izražava cjelovitost jezičnih i izvanjezičnih elemenata iskaza (Intergrammar, Tošović). Riječi sa samostalnim značenjem postaju čvorišta relacija ostvarenih pomoću riječi bez samostalnoga značenja. Samo njihova uzajamnost može stvoriti cjelovito značenje koje se razumije uz pomoć nejezičnih, semantičnih i pragmatičnih elemenata pridodanih ovim čvorištima relacija.

Sa semantičkoga stajališta riječi *Bog* pridaje se značenje najvišeg orijentira u prostoru i vremenu i najetičkijeg kriterija za prosudbu svih ljudskih odnosa. U jezičnoj se analizi međutim vide ostatci svih mogućih odnosa prema bogu iz različitih razdoblja ljudske prošlosti. Tako se Boga spominje u dobru i u zlu, zahvaljuje mu se, kune ga se, utječe mu se, a u frazemima se može vidjeti i ostatke mnogoboštva (usp. *dwóm bogom służyc, kogo to*

bogi prowadzą, ulubieniec bogów, pokarm bogów; sto mu bogova, miljenik bogova, hrana bogova). Danas zbog svega toga prevladava mišljenje da se *Bog* kao univerzalna kozmička *persona* piše uvijek velikim slovom, dok se ta riječ, kada je desemantizirana i kada ima značenje opće imenice, piše malim slovom.

U provedenoj analizi izolirali smo 35 pragmatičkih koncepata uporabe leksema i frazema sa sastavnicom *Bog*. Ovo obilje semantičke diferencijacije može se svesti u samo dva emotivna kruga: pozitivno emotivno obojeni (kao npr. *divljenje, zahvalnost, pozdravi, želje, zadovoljstvo*) i negativno emotivno obojeni (npr. *psovke i kletve, negodovanje, dvoličnost, tvrdoglavost* itd.).

S obzirom da Poljaci i Hrvati pripadaju istom kulturnom krugu kršćanstva, nije neobično da je sličnost u frazemima gotovo stopostotna te da u oba jezika postoji veliki broj pragmea i frazopragmea sa sastavnicom Boga. Njihova je količina otvorena, a ni u jednom od navedenih rječnika nisu opisani svi. Hrvatski frazeološki rječnik obuhvatio je više razgovornih frazema na razini uzrečica (s ukupno 30 frazema), dok su poljski rječnici pokazali veći broj zastarjelih, književnih i vjerskih frazema i njihovih podoblika (P. Müldner-Nieckowski navodi čak 133 frazema). Najviše leksičkih pragmea ima hrvatski Osmojezični enciklopedijski rječnik (111). Zato smo u usporedbi dvaju srodnih jezika mogli obuhvatiti većinu oblika i njihovih uporabnih značenja u semantičkim poljima, što je bio glavni cilj ovoga rada.

Kad bismo htjeli sve koncepte svesti na uže tematske krugove, dobili smo 7 cjelina koje je bilo teško odvojiti jer neki primjeri mogli bi se uključiti u više krugova (npr. društvene etikete mogu biti emotivi /7/, /32/, ilokutivni akti //14/, /19/, /4/ ili specifikativi /10/ i sl. Zato je gotovo nemoguće naći zajednički nazivnik za navedenih 35 pragmatičnih koncepata. Ipak smo se odlučili na ove tematske krugove:

- (1) **društvene etikete** (pozdravi /1/, prisege i zakletve /2/, zahvale /7/, isprike /13/, dobre želje za početak rada /32/, uzajamni odnosi /23/, obraćanje u nuždi /29/ i gostoljubivost /21/);
- (2) **ilokutivni akti ili diktativi** (molbe /3/, kletve i psovke /4/, želje /14/, prijetnje /19/, oprez /22/);
- (3) **emotivi** (čuđenje /5/, divljenje /7/, radost i zadovoljstvo /27/, bespomoćnost /28/, zaborav /30/, zabrinutost /33/);
- (4) **modulanti** (nesigurnost /8/, nijekanje i negodovanje /9/, potvrda /17/);
- (5) **specifikativi** (ocjena i vrjednovanje /10/, besplatnost /31, izgled /11/, dvoličnost /24/, pravednost /25/, tvrdoglavost /34/ i lijenost /35/;
- (6) **spacijali** /16/;
- (7) **temporali** /18/, /20/ i /25/.